

Підводячи підсумок, зауважимо, досліджувана проблема багатоаспектна і не може бути висвітлена даною працею. Багато питань чекають подальшого вивчення і вирішення. Зокрема: вивчення особливостей соціально-правового захисту дітей від сексуального насильства, незаконного використання дитячої праці, купівлі-продажу дитини тощо; а також потребує розробки окремих методик для роботи з такими категоріями дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року №2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Меш Э. Детская патопсихология. Нарушение психики ребенка / Э. Мэш, О. Вольф. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.
3. Онищенко Ю. Насильство в сім'ї : стан та проблеми / Ю. Онищенко // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 3–4. – С. 39–47.
4. Свистунова С. Насилие в семье [Электронный ресурс] / С. Свистунова. – Режим доступа : <http://mayak.rfn.ru/schedules/112/9458.html>.

Наталія Сушик,

канд. пед. н., доцент,

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

СУТНІСТЬ, ВИДИ, ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї

У статті визначено сутність, види та фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї.

Nataliia Sushyk

NATURE, TYPES AND FACTORS OF CHILD ABUSE

The article examines the essence, kinds, factors and origin of domestic violence against children.

Ще недавно в нашому суспільстві вважалося неприйнятним говорити відверто про насильство над дітьми в сім'ї. Найнебезпечніше те, що воно спричиняє дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Насильство над дітьми породжує відчуття невпевненості, безнадійності або безсилля, провини та придушення волі; відсутності самоповаги і допомоги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; наркотичну / алкогольну залежність; прагнення помсти.

Проблема насильства над дітьми в сім'ї досліджується науковцями в різних аспектах: сутність, фактори, причини, умови виникнення (О. Безлюдний, Е. Волкова, Т. Гончарова, Н. Зимівець, Л. Мардахаєв, В. Теслюк, І. Фурманов); види та наслідки їхнього впливу на розвиток, виховання, соціалізацію особистості (В. Бондаровська, Т. Гурлева, О. Коваленко, І. Маргулян, Т. Козакова); форми, методи, засоби профілактики насильства над дітьми в сім'ї (О. Васильєва, Т. Вовчок, І. Даниленко, В. Кірсанова, Ю. Малієнко, Н. Степура, Т. Цюман) та ін.

Мета статті – визначити сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї.

На основі результатів аналізу основних ознак і характеристик сім'ї ми сформулювали такі визначення:

1. Сім'я – це динамічна, мала, соціальна група людей, заснована на шлюбі, кровній спорідненості, родинних відносинах, усиновленні або іншій формі (опіка, піклування, патронат) улаштування дітей на виховання, члени якої разом проживають, пов'язані спільним побутом, взаємною моральною та матеріальною відповідальністю, спільністю формування й задоволення соціально-економічних та інших потреб.

2. Сім'я як соціальний інститут характеризується сукупністю соціальних норм, правил, зразків поведінки, прав та обов'язків, які регулюють відносини між подружжям, батьками й дітьми, братами та сестрами й іншими родичами; найважливіша форма організації соціального досвіду, через яку особистість оволодіває структурою ролей і норм взаємодії, відносинами допомоги, підтримки та захисту, основними знаннями, уміннями, навичками, сприймає ідеали й цінності, необхідні їй для життя в суспільстві.

Згідно Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001. № 2789-III, «на насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як людини та громадянина, завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю» [4, с. 14].

Насильство над дитиною, як зазначає Е. Волкова, – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи або держави, які примушують її

переривати значущу діяльність і виконувати іншу, що суперечить їй, або загрозову її фізичному чи психологічному здоров'ю і цілісності.

Насильство над дітьми можна класифікувати за такими ознаками: 1) залежно від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме); 2) за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилось в минулому; 3) за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; 4) за місцем та оточенням: удома – із боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих; 5) залежно від характеру насильницьких дій: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Фізичне насильство над дитиною в сім'ї – навмисне нанесення дитині батьками або особами, котрі їх замінюють, або особами, відповідальними за її виховання, фізичних ушкоджень, які можуть призвести до смерті дитини або викликають серйозні (такі, що потребують медичної допомоги) порушення фізичного чи психічного стану, або ведуть до відставання в розвитку. До фізичного насильства належать також тілесні покарання, що завдають шкоди фізичному здоров'ю дитини [2, с. 118].

Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають одурманення (снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини [3, с. 8].

Сексуальне насильство над дитиною в сім'ї – утягнення дитини без її згоди чи без такого, усвідомлене чи неусвідомлене в силу функціональної незрілості або інших причин, у сексуальні дії з дорослими з метою отримання останніми задоволення чи вигоди. Отже, сексуальним насильством є не тільки статевий акт, а й широкий спектр інших сексуальних дій [2, с. 120]. До сексуального насильства належать випадки сексуальних дій із неповнолітніми, якщо вони здійснювались із застосуванням погрози чи фізичної сили, а також у тому випадку, коли різниця у віці насильника та жертви становить не менше 3–4 років.

Згода дитини на сексуальний контакт не дає підстави вважати його ненасильницьким, оскільки вона: а) не володіє повною свободою волі, перебуваючи в залежному від дорослого стані; б) не може повною мірою передбачити всі негативні для себе наслідки сексуальних дій [2, с. 121].

Психологічне насильство над дитиною в сім'ї – тривалий, постійний чи періодичний вплив, що призводить до формування в дитини патологічних рис характеру або шкідливих для розвитку її особистості. До цього виду насильства відносять відкрите несприйняття та критику дитини; приниження її гідності; погрози на адресу дитини, що проявляються в словесній формі без фізичного насильства; навмисна фізична чи соціальна ізоляція дитини; надмірні вимоги до дитини, що не відповідають її віковим й можливостям; неправда та невиконання обіцянок із боку дорослих; порушення довіри до дитини. Ситуативний негативний психічний вплив, що викликає в дитини психічну травму, також належить до цього виду насильства [2, с. 122].

Економічне насильство над дитиною в сім'ї – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, що може призвести до її смерті, викликати порушення її фізичного й психічного здоров'я [1, с. 48].

Економічне насильство над дитиною в сім'ї передбачає незадоволення основних потреб дитини; відмову чи зволікання у виплаті аліментів; занижений розмір державної допомоги одиноким матерям і багатодітним сім'ям; повна відмова дитині в грошах; контролювання дитини за допомогою грошей; витрачання сімейних грошей; відмова дитині в підтримці; використання дитини як засобу торгу під час розлучення; нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності; примушування дитини важко працювати.

Фактор – це рушійна сила процесу, яка визначає його сутність, основний напрям; значима обставина, умова [5].

Н. Зинов'єва та Н. Михайлова визначають **соціальні й культурні фактори ризику** застосування насильства в сім'ї щодо дітей: 1) відсутність у суспільній свідомості чіткої негативної оцінки фізичних покарань; 2) демонстрація насильства в засобах масової інформації; 3) права громадян на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, закріплені в Конституції, не дають змогу вчасно встановити факт насильства та здійснити втручання; 4) відсутність ефективної превентивної політики держави; 5) недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми; 6) низька правова грамотність населення про права й захист дитини, закріплених у чинних законах і Конвенції ООН; 7) низька поінформованість дітей про свої права; 8) недосконале законодавство (закони про захист прав неповнолітніх занадто декларативні й вимагають конкретизації та вдосконалення) [4, с. 61].

Соціально-економічні фактори ризику насильства над дітьми в сім'ї:

1. Низькі доходи й постійна нестача грошей викликають напруженість, пов'язану з незадоволеністю основних потреб членів сім'ї.

2. Безробіття або тимчасова робота, а також низький трудовий статус (особливо в батьків). Працюючі матері менше схильні до насильства.

3. *Більша родина вимагає більших емоційних і матеріальних витрат.*

4. *Молоді батьки.* Народження першої дитини разом із незрілістю особистості батьків, низьким рівнем освіти й професійної підготовки погіршує соціально-економічні умови родини.

5. *Неповна родина.* Наявність тільки одного з батьків значно погіршує матеріальне становище.

6. *Приналежність до групових меншин.* Приналежність до релігійної секти, проживання у вузькому колі людей – селі, маленькому містечку, у поєднанні з безробіттям і низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції й обмежують можливості підтримки та соціального контролю.

7. *Погані житлові умови,* перенаселеність житлової площі призводить до додаткової напруженості, що може спровокувати насильство.

8. *Відсутність соціальної допомоги і від держави, і від громадських організацій* залишає сім'ю наодинці зі своїми проблемами. Хронічні стресові ситуації викликають у батьків фрустрацію й безпорадність, впливаючи на психологічний клімат сім'ї [4, с. 63].

Фактори ризику, обумовлені структурою сім'ї й моделлю спілкування:

1. *Неповні та багатодітні сім'ї.* У них більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній сім'ї (більш важке матеріальне становище, дефіцит вільного часу в батьків, неможливість приділити потрібну увагу кожній дитині тощо).

2. *Вітчизняні або прийомні батьки.* Ризик сексуального насильства над дівчинкою збільшується в сім'ях із вітчизномом.

3. *Проблеми між подружжям* (сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки й ін.). Покинута або незадоволена відносинами із чоловіком жінка, із високим ступенем імовірності не зможе виявити ніжність й установити близькість зі своєю дитиною.

4. *Передача негативного досвіду від старшого покоління до молодшого.* Батьки, котрі зазнавали або бачили в дитинстві насильство, схильні до нього в спілкуванні зі своїми дітьми.

5. *Проблеми взаємин батьків і дитини.* Якщо між батьками й дитиною не формується прихильність, то зростає ризик насильства. У сім'ях із нерівномірним розподілом влади між батьками при домінуючій гіперпротекції застосування насильства над дітьми найбільш імовірно. Також сім'ї з невизначеними ролями й функціями, із типом виховання, коли до дітей застосовуються непослідовні та суперечливі вимоги, мають високий ризик застосування насильства над дітьми.

6. *Емоційна й фізична ізоляція сім'ї.* Ізоляція проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки.

7. *Конфліктні або насильницькі відносини між членами сім'ї.* Дослідженнями підтверджується, що батьки, які застосовують насильство для розв'язування конфліктів між собою, схильні використовувати його з метою підпорядкування й стосовно дітей. Жінки, які піддаються насильству чоловіка, імовірно, частіше проявляють його до своїх дітей [4, с. 65].

Ризик насильства щодо дитини зростає, якщо хтось із батьків (агресор) і дитина (жертва) мають певні фізичні, психологічні чи поведінкові особливості, які перешкоджають налагоджувати комунікацію з дитиною.

Фактори ризику, обумовлені особистістю батьків:

1. *Особливості особистості батьків.* Ризик насильства зростає, якщо батьки мають такі психологічні особливості, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість, (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.

2. *Негативне ставлення батьків до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини.* У цьому випадку батьки оцінюють поведінку дитини як сильний стресор. Вони почувають себе нещасними, незадоволеними своїм сімейним життям, такими, що страждають від стресу.

3. *Низький рівень соціальних навичок.* Відсутнє вміння вести переговори, розв'язувати конфлікти й проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство над дітьми є сімейним секретом, що ретельно приховується й відкрито не обговорюється, оскільки викликає страх, обвинувачення, сором, почуття провини та інше.

4. *Психічне здоров'я батьків.* Виражені психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів збільшують ризик застосування насильства щодо дітей.

5. *Алкоголізм і наркоманія батьків і, як наслідок, психофармакологічні проблеми й афективні порушення:* агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, послаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та ін. проблеми.

6. *Проблеми зі здоров'ям.* До факторів, що збільшують ризик насильства належить патологічна вагітність, що переривалася, важкі пологи.

7. *Емоційна спрощеність і розумова відсталість.* Батьки не завжди розуміють стан, особливо хворої дитини, перебіг її хвороби й наслідки, тому можуть залишити дитину без необхідної допомоги.

8. *Нерозвиненість батьківських навичок і почуттів.* Дефіцит батьківських почуттів та навичок найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків. У батьків, котрі страждають на нервово-психічні розлади, частіше виникає тривога й недовіра до себе і як особистості, і як батька [4, с. 66–67].

Низка досліджень виявили групу властивостей особистості дитини, що викликають у батьків невдоволення, роздратування й наступне за цим насильство. Науковці вважають, що високий ризик стати жертвами насильства мають діти з проблемами в психічному й фізичному розвитку.

Фактори ризику, обумовлені особистістю дитини: небажані діти, а також ті, які були народжені після втрати батьками попередньої дитини; діти, виношування й народження яких було дуже складним для матері; недоношені діти, котрі мають при народженні низьку вагу; діти, які часто хворіють чи були розлучені з матір'ю до першого року життя; діти, які живуть у багатодітній сім'ї, де проміжки між народженнями дітей були невеликими (приблизно рік); діти із вродженими або набутими каліцтвами, низьким інтелектом, порушеннями здоров'я (спадковий синдром, хронічні захворювання, у тому числі й психічні); з розладами й особливостями поведінки (дратівливість, агресивність, непокірність, неслухняність, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність поведінки, порушення сну, енурез); із деякими особливостями особистості (апатичність, замкнутість, надмірна залежність або вимогливість, байдужість, брехливість); зі звичками, що дратують батьків; із низькими соціальними вміннями та навичками (несамостійність, некомунікабельність, відсутність друзів); з особливостями зовнішності, що відрізняє їх від інших або важко переживається батьками, із якими вони ніяк не можуть змиритися (наприклад «вухасті», «сутулі», «пвні»). Кожна з цих особливостей чи їх комбінація збільшує в сім'ї вірогідність вияву насильства щодо дітей [4, с. 69].

Отже, обґрунтований підхід до визначення сутності, видів, факторів виникнення насильства над дітьми в сім'ї є надзвичайно важливим питанням, тому що дає змогу застосувати ефективні профілактичні форми, методи, засоби для розв'язання цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова Т. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення / Т. Гончарова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 4. – С. 47–53.
2. Методика визначення та індикатори різноманітних форм жорстокого поводження з дітьми // Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків. – К. : [б. в.], 1998. – С. 117–126.
3. Правовий захист від насильства та що ми можемо зробити, щоб запобігти насильству над дітьми в сім'ї : інформаційна брошура / [упоряд. : Л. Кумпан, О. Агаркова, С. Росік]. – Херсон : ХОЦ «Успішна жінка», 2006. – 60 с.
4. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : [метод. посіб. / автор-упоряд. : Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін.; за заг. ред. Т. Цюман]. – К. : ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.
5. Словарь по социальной педагогике : [учеб. пособие / автор-составитель Л. Мардахаев]. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 368 с.

Надія Татарин,

психолог,

Тернопільська загальноосвітня
школа I-III ступенів № 19

СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО:

ВИДИ ТА ВИПАДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

У статті розкрито проблему насильства щодо дітей у сім'ї. Особливу увагу звернено на причини жорстокого ставлення до дитини, на види і форми поводження з нею, а також висвітлено низку ознак, що характеризують почуття та поведінку дітей із сімей, у яких практикується насильство.

Nadiia Tataryn

DOMESTIC VIOLENCE: TYPES AND EXAMPLES OF CHILD ABUSE

The article features the problem of domestic violence against children. Attention is drawn to the reasons of violent attitude to a child, to the kinds and forms of relationships with children. A number of feelings, emotions and behaviour of children who suffered from domestic violence is outlined.

Проблема насильства щодо дітей у нашому суспільстві загострюється через соціально-економічну нестабільність, матеріальне становище, недоліки навчально-виховного процесу. Оскільки діти проводять багато часу саме в навчальних закладах, то школа відіграє одну з ключових ролей у справі захисту їх від